

МОНО- ТА ПОЛІНЕГАЦІЯ В МОВІ: ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Алла Паславська

Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів, 79000,
Україна e-mail: alla@mail.lviv.ua

Проведено типологічний аналіз функціонування заперечення в германських, романських і слов'янських мовах. Моно- чи полінегативний характер мови визначається способом морфологічної реалізації неозначених займенників і прислівників у заперечному реченні. Паралельне вживання заперечних маркерів із заперечними фразами зумовлює полінегативний статус мови, відсутність заперечного маркування засвідчує її мононегативний характер.

Ключові слова: негация, заперечення, мононегация, полінегация, заперечне узгодження, подвійна негация, типологія.

Залежно від того, чи неозначені займенники та прислівники вживаються в заперечному реченні автономно, чи в супроводі заперечної частки, природні мови можна умовно поділити на моно- та полінегативні. Явище *полінегации* [2, с. 11] називають ще *заперечним узгодженням* (*negative concord, конгруэнція*) - паралельним уживанням заперечних маркерів із заперечними фразами без логічної акумуляції заперечення [6, с. 203-223], множинним запереченням [4], "посиленням, емфазою" заперечення [15]. Мета нашої праці - з'ясувати особливості функціонування систем негации у германських, романських і слов'янських мовах.

Окремі дослідники [12; 20] пояснюють полінегативність за допомогою термінології Е. Канта, який розрізняв *твердження, заперечення, обмеження* як категорії якості та *одичність, множинність і всеосяжність* як кількісні категорії. За Кантом, первинним запереченням у мовах було якісне та кількісне, а пізніше в деяких мовах (давньоанглійській, давньонімецькій) обидва заперечення злилися в єдине, чим засвідчили логічно вищий ступінь розвитку [3]. Цю кантівську тезу О. Есперсен піддав критиці. В рамках такої теорії важко пояснити, на його думку, чому зазначені мови знову "деградували" до колишнього нижчого рівня [15] розвитку заперечення.

Г. Кжижкова вважає поєднання заперечного займенника (квантора загальності) та негации дієслова *подвійною негацией* [16]. Однак цей термін частіше вживають на позначення іншого заперечного феномена, коли паралельне вживання двох чи більше заперечних елементів призводить до нейтралізації заперечної семантики. Тому одночасне маркування запереченням предиката та неозначених займенників (прислівників), при якому зберігається семантика заперечення, позначимо терміном *полінегация*.

У природних мовах заперечне маркування може відбуватися в реченні за різними схемами. Здебільшого воно експлікується в предикатній зоні [14, с. 563], формуючи у всіх (і стародавні, і сучасні) індоєвропейських мовах мононегативні структури. До того ж, заперечення може реалізуватись за допомогою заперечних слів, або одночасно запереченням предиката та неозначених займенників і прислівників, якщо вони наявні.

У давніх індоєвропейських мовах заперечення передавалося за допомогою одного формального засобу: вед. *na*, дав.-перс. *naīu*, хетськ. *natta*, авест. *noit, na* [1]. Показово, що в неіндоєвропейських мовах заперечення виражалося аналогічно: шумер. *ni*, япон. *nai*. Це свідчить і про давнє походження заперечення, і про спорідненість індоєвропейських та неіндоєвропейських мов.

Первісна ініціальна позиція заперечення зумовлена комунікативною потребою винести на перший план слово, що містить найважливішу інформацію повідомлення. Ця тенденція характерна для індоєвропейського речення загалом. Пізніше заперечна частка зайняла препозицію до дієслова.

Якщо предикатне заперечення в давніх індоєвропейських мовах виражалося однаково - за допомогою частки, то наявність у реченні неозначених (за іншою термінологією узагальнюючих займенників і прислівників [2, с. 10]) та особливості їхньої взаємодії з запереченням призводили до формування моно- та полінегативних структур, які й визначали моно- та полінегативний характер мови. У працях з порівняльно-історичного мовознавства зазначено, що неозначені займенники та прислівники вживались в індоєвропейському реченні спочатку в позитивній формі і лише під впливом заперечення набували заперечного значення. Це могло супроводжуватися паралельним заперечним маркуванням зазначених одиниць, або лише поширенням заперечного змісту, без його формального вираження.

Функціонування мононегативних структур можна простежити ще в письмових пам'ятках класичної латини:

(1) *Nemo illum tutorem unquam liberis suis scripsit, nemo illum sermone dignum iudicabat* [Cic. Cluent. 4, цит. за 5, с. 202].

'Ніхто ніколи не записував його опікуном для свої дітей, ніхто не вважав його гідним розмови', де в заперечній формі вживається лише займенник *nemo* 'ніхто', а обидва предикати - *scripsit* 'записував' і *iudicabat* 'вважав' - мають стверджувальну форму.

Розглянемо можливі зразки заперечного маркування в слов'янських, германських і романських мовах.

Слов'янські мови правомірно зараховують до полінегативних [8; 16; 19; 2]. Заперечні займенники та прислівники вживаються в цих мовах лише паралельно з заперечною часткою, не акумулюючи чи, навпаки, нейтралізуючи заперечну семантику речення загалом.

(2) *Гірко вразила Марію чиста татарська вимова дочки, їй хотілося сказати, що вони вже на волі і ніхто тепер не має права заборонити їм розмовляти по-своєму* (Р. Іванничук).

(3) *Никого не будет в доме, Кроме сумерек* (Б. Пастернак).

(4) *Karus nie naturalnie nie wiedziai o opiniach ludzkich* (В. Prus). 'Карусь, звісно, нічого не знав про думку людей'.

Ці приклади засвідчують, що вживання заперечних займенників і прислівників супроводжується обов'язковою негацією предиката.

(5) *Вечірнє сонце, дякую за всіх, Котрі нічим не осквернили душу* (Л. Костенко).

(6) *Я ничего не делаю, она весь век трудится* (И. Гончаров).

Відсутність заперечної частки призводить до аграматизму синтаксичної конструкції: **Котрі нічим осквернили душу*. Кількість неозначених займенників і прислівників, морфологічно маркованих запереченням, практично необмежена:

(7) *Ніхто, ніяк, нічим не спинить*

Людьми угноєний прогрес (І. Світличний).

Полінегація в українській мові не залежить від граматичної функції згаданих одиниць. Заперечні слова можуть виступати в реченні в функції: підмета

(8) *Ніхто не будить розквітлих квіттям снів дитячих...* (Б.-І. Антонич);

(9) *Нам никто не помешает: жинки нет дома* (Н. Гоголь); додатка

(10) *Та шкода й гадки, не буде нічого* (Т. Шевченко);

(11) *Гадает ветреная младость, которой ничего не жаль* (А. С. Пушкин); означення

(12) *І Ганна, що їй ні робила, Ніякої ради не дала* (І. Котляревський);

(13) *А она, кажется, всю жизнь, как по пальцам, знает: ни купцы, ни дворян ее не обманут... никаких ошибок не делает...* (И. Гончаров).

Однак у кожному з наведених прикладів заперечна частка *не* є облігаторним компонентом речення.

Позиція заперечних слів у реченні щодо дієслова також не впливає на полінегацію в слов'янських мовах. На прикладі польської мови можна пересвідчитися, що заперечні займенники та прислівники в пре- чи постпозиції до дієслова однаково супроводжуються заперечною часткою [9, с. 4]:

(14) *Zadne dziecko nie wyjechało na wakacje*. 'Жодна дитина не поїхала на канікули'.

(15) *Nie wyjechało na wakacje zadne dziecko*. 'Не поїхала на канікули жодна дитина'.

Відповідно поводяться марковані запереченням неозначені займенники та прислівники у східно- та південнослов'янських мовах, наприклад, у російській і сербохорватській [21, с. 115]:

(16) *Мария не видит никого*.

(17) *Marija ne vidi nikoga*.

На відміну від слов'янських, сучасні германські мови - послідовно мононегативні. Незалежно від порядку слів, заперечення в них експлікується за допомогою лише одного форманта, як це ілюструють приклади з німецької (18)-(20) та англійської (21)-(22) мов:

(18) *Aber dann durfte wiederum niemand anfassen als Arnold und ich* (Т. W. Storm). 'Але, знову ж таки, ніхто крім мене і Арнольда не мав права доторкнутися'.

(19) *Warum war sie so zornig auf ihn, er hatte doch nichts getan?* (S. Zweig). 'Чому вона була така люта на нього, він ж нічого не зробив?'

(20) *Ihr habt kein Gefühl dafür, dass prophetische Menschen sehr leidende Menschen sind* (F. W. Nietzsche).

'Ви не розумієте, якими стражденими людьми є пророки'.

(21) *She did nothing of the kind* (A. Trollope). 'Вона нічого подібного не робила'.

(22) - *No, no. Nothing modern for me* (A. Huxley). 'Ні, ні. Для мене нічого сучасного'.

Позиція маркованого запереченням займенника чи прислівника щодо предиката не має жодного впливу на форму предиката - вона залишається стверджувальною. Лише для окремих діалектів і розмовних варіантів англійської (Black English (23), (24) [411]) чи німецької мов (баварський діалект (25), (26), характерними є полінегативні синтаксичні структури [239]:

(23) *Nobody said nothing to nobody*. 'Ніхто нічого нікому не казав'.

(24) *Maria didn't say nothing to nobody*. 'Марія нікому нічого не казала'.

(25) *Ich bin froh, das ich keine Rede nicht halden brauch*.

'Я радий, що мені не потрібно виступати з жодними промовами'.

(26) *Und keinen andern nichd leihden wiel.*

'І не хоче терпіти нікого іншого'.

На приклади полінегативних структур, хоча й зрідка, можна натрапити також у сучасній німецькій художній прозі:

(27) *Bei ihnen würde keiner keinen verraten* (A. Seghers).

'Серед них ніхто б нікого не видав'.

Романські мови з неоднозначною системою заперечення є перехідною ланкою між мононегативними германськими та полінегативними слов'янськими мовами. Специфіка романських мов виявляється в тому, що всі вони, за винятком французької, толерують заперечні конструкції з індефінітними компонентами, лише коли заперечний займенник вживається у препозиції стосовно предиката, наприклад, в іспанській:

(28) *Nadie ha venido* [18, с. 116-117].

'Ніхто не прийшов'

Поєднання займенника в цій позиції з фразовим запереченням перетворює негативний зміст висловлення в позитивний:

(29) *Nadie no ha venido* [18, с. 117].

'Усі прийшли'.

Якщо ж заперечний займенник з'являється у постпозиції до заперечного предиката

(30) *Maria no viene nunca.*

'Марія ніколи не приходить'

(31) *Jorge no sabe nada.*

'Георгій нічого не знає',

то значення заперечення зберігається. Заперечне маркування предиката є облігаторним компонентом таких конструкцій, а його відсутність призводить до аграматизму:

(32) **Maria viene nunca.*

Подібно функціонують заперечні займенники та прислівники в італійській мові (33 а). У препозиції до предиката вони вживаються без заперечної частки, а одночасна реалізація заперечних займенників із заперечною часткою можлива (і обов'язкова), лише якщо займенники перебувають у постпозиції до предиката [13, с. 211]. Аналогічна закономірність спостерігається в румунській - *nu vazui pe nimene* - та португальській мовах - *nal tenho visto nenhun* 'нікого не бачив'.

(33) а. *Nessuno (*non)¹ ha telefonato.*

(*non) маркує неграматичність можливої конструкції з *non.

'Ніхто не зателефонував'.

б. *Gianni *(non) dice niente a nessuno.*

'Дж. нікому нічого не сказав'.

Щодо французького заперечення *ne pas*, яке інколи розглядають як полінегативну конструкцію, то для цього немає жодних підстав, оскільки компоненти *ne* та *pas* - це частини одного комплексного заперечення, яке виявляє у французькій мові специфічні риси:

(34) *Tu n'as pas pleuré.*

'Ти не плакав'.

Як зазначив Ф. Брюно: "французька мова внесла багато нового у вираження заперечення: вона надала заперечного значення словам *aucun, personne, rien*. Заперечний прислівник *ne* набув форми *ne ... pas ...* У французькій мові здатність заперечувати має не лише сам заперечний прислівник: *nul* має супроводжуватися *ne*. Це цілком нова концепція заперечення" [10, с. 520].

Отже, заперечні займенники та прислівники у французькій мові не вживаються автономно, а лише в поєднанні з *ne*. Це стосується і "первинно-заперечного" *nul < nullus* і утворених за допомогою нього інших заперечних слів, а також "вторинно-заперечних" *aucun, personne, rien, point*, які набули значення негатиї внаслідок активного функціонування в заперечних структурах:

(35) *Je n' ai rien dit.* 'Я нічого не сказав'.

(36) *Je n' ai parlé avec personne.* 'Я ні з ким не говорив'.

У спеціальних контекстах елементи комплексного заперечення у французькій мові можуть вживатись без заперечної частки *ne*: 1) у неповних реченнях, які використовують як відповіді на запитання (37); 2) в односкладових наказових (38); 3) односкладових окличних реченнях (39):

(37) *Est-il venu?* - *Pas encore.* 'Чи він прийшов?' - 'Ще ні'.

(38) *Pas de bruit!* 'Не шуміти!'

(39) *Plus de doute!* 'Жодного сумніву!'

Якщо взяти до уваги, що два з наведених вище прикладів є конструкціями з елімінованими предикатами, які в разі реконструкції були б ужиті в заперечній формі, то це лише підтверджує тезу про комплексний, але мононегативний характер французького заперечення.

Моно- чи полінегативний статус мови ніяк не відображається на "якості" заперечення, яке вона реалізує. Однак цей факт неодноразово піддавали сумніву. Окремі вчені пропонували навіть розрізняти

логічні та психологічні мови, залежно від того, як у них реалізується заперечення. За цим критерієм мова вважалась логічною, якщо заперечення в ній виражалося за допомогою одного морфологічного засобу. Полінегативні мови класифікувалися як психологічні [11, с. 116]. Очевидно, що такий погляд є помилковим. По-перше, моно- чи полінегативність мови - явище історичне, тому характер системи негачії може кардинально змінюватись у процесі еволюції мови. По-друге, полінегачія - це лише морфологічний рефлекс, що засвідчує наявність заперечення в синтаксичній структурі.

Перелічені факти свідчать про конвергентні та дивергентні ознаки систем негачії в германських, романських та слов'янських мовах. Германські мови послідовно реалізують мононегативний тип заперечних конструкцій, тоді як у романських мовах (за винятком французької) вибір моно- чи полінегативного типу продиктований структурною позицією заперечного займенника або прислівника стосовно предиката. Для слов'янських мов характерний полінегативний тип заперечних конструкцій.

1. Бондаренко В. Н. Отрицание как логико-грамматическая категория / В. Н. Бондаренко. - М. : Наука, 1983. - 212 с. 2. Булах Н. А. Средства отрицания в немецком литературном языке / Н. А. Булах // Уч. зап. Ярославского пед. ин-та. - 1962. - Вып. 57. Иностр. языки. - 334 с. 3. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. - Пг. : 1907. - 464 с. 4. Малина Г. В. Заперечення у давніх германських мовах / Г. В. Малина : Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. - Харків, 1998. - 18 с. 5. Соболевский С. И. Грамматика латинского языка / С. И. Соболевский. - М. : Учпедгиз, 1939. - 424 с. 6. Acquaviva P. The Logical Form of Negation. A Study of Operator-Variable Structures in Syntax / P. Acquaviva (Dissertation 1993, Scuola Normale Superiore, Pisa). - New York/London : Garland, 1997. - 317 p.

7. Bayer J. What Bavarian Negative Concord Reveals About the Structure of German / J. Bayer // Mascaro J., Nespor M. (Ed.). Grammar in Progress. - Dordrecht : Foris, 1990. - P. 13-24.

8. Besters-Dilger J. Zur Negation im Russischen und Polnischen/ J. Besters-Dilger. - München : Sagner, 1988. - 400 S. 9. Blaszczak J. Towards a Binding Analysis of Negative Polarity Items / J. Blaszczak // Linguistics in Potsdam. - 1998. - Vol. 4. - P. 1-37. 10. Brunot F. Precis de la grammaire historique de la langue française / F. Brunot. - Paris : Masson, 1949. - 641 p. 11. Engert H. Die Negation als Kriterium des Sprachgeistes / H. Engert // Archivum filologicum. -Kaunas, 1937. - S. 47-86. 12. Gebauer J. Über die Negation, namentlich die Altböhmische / J. Gebauer // Archiv für slawische Philologie. - Berlin, 1884. - S. 180-185. 13. Haegeman L. The Syntax of Negation / L. Haegeman. - Cambridge : Cambridge University Press, 1995. - 335 p. 14. Jacobs J. Negation / J. Jacobs // Stechow A. v., Wunderlich D. (Ed.). Semantics: An International Handbook of Contemporary Research. - Berlin : de Gruyter, 1991. - P. 560-596. 15. Jespersen O. Negation in English and other Languages / O. Jespersen. - Köbenhavn : Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-Filologiske Meddelelser 1; 5. [Reprinted in: Selected writings of Otto Jespersen. - London: Allen & Unwin, no year.], 1917. - 151 p. 16. Krzhizhkova E. K voprosu o tak nazyvaemoj dvojnoj negacii v slawjanskich jazykax / E. K. Krzhizhkova // SLAVIA. - 1968. - XXXVII/1. - S. 21-39. 17. Ladusaw W. Expressing Negation / W. Ladusaw. SALTII, 1992. - Ms. 18. Laka I. Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections. Ph.D. Dissertation / I. Laka. - Cambridge, Mass., 1990. 19. Miklosich F. Die Negation in den slavischen Sprachen / F. Miklosich. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe XVIII. - 1869. - 335-366 S. 20. Mourek V. E. Zur Negation im Altgermanischen / V. E. Mourek. - Prag : Königl. böhm. Ges. d. Wiss., 1903. - 67 S. 21. Progovac L. Binding Domains and Functional Categories: Negative Polarity in Serbo-Croatian and Russian / L. Progovac // Toman J. (Ed.). FASL 1. The Ann Arbor Meeting 1992: Functional Categories in Slavic Syntax. - Ann Arbor, Michigan : Slavic Publications, 1994. -

P. 109-128.

МОНО- И ПОЛИНЕГАЦИЯ В ЯЗЫКЕ: ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Алла Паславская

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко, ул. Университетская, 1, Львов, 79000,
Украина e-mail: alla@mail.lviv.ua*

Осуществлен типологический анализ функционирования отрицания в германских, романских и славянских языках. Моно- либо полинегативный характер языка определяется способом морфологической реализации неопределенных местоимений и наречий в отрицательном предложении. Параллельное употребление отрицательных маркеров с отрицательными фразами обуславливает полинегативный статус языка, отсутствие отрицательного маркирования свидетельствует о его мононегативном характере.

Ключевые слова: негачія, отрицание, мононегачія, полинегачія, отрицательное согласование, двойная негачія, типология.

MONO- AND POLYNEGATION IN LANGUAGES: A TYPOLOGICAL ANALYSIS

Alla Paslavka

*Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine e-mail:
alla@mail.lviv.ua*

Presented in the paper is a typological study of the functioning of negation in Germanic, Romance and Slavonic languages. The mono- or polynegative nature of a language is predetermined by the way indefinite pronouns and adverbs are realized morphology wise in the negative sentence. The parallel use of negative markers with the negative phrases preconditions the polynegative status of the language in question whereas the lack of negative marking testifies to its mononegative nature.

Key words: negation, mononegation, polynegation, negative concord, double negation, typology.

Стаття надійшла до редколегії 15.12.2010 р.

Статтю прийнято до друку 10.10.2011 р.

